

MAGYARORSZÁG ÉS A KELET-EURÓPAI ÁLLAMOK KATONAPOLITIKAI VÁLTOZÁSAINAK FŐBB KÉRDÉSEI 1989–1999

Jelen dolgozatban elsősorban a visegrádi országok honvédelmi politikájának változását, a lehetséges alternatívákat és néhány, a korabeli közvéleményt különösen érdeklő kérdést szeretnék bemutatni a magyarországi rendszerváltozás és az 1999-es NATO csatlakozás között eltelt időszakban.

A rendszerváltozás idején a kelet-európai államok hadseregeinek átalakítását, illetve ezen országok kidolgozás alatt álló védelmi koncepcióit az egykori Varsói Szerződés (VSZ) tagállami státuszukból eredő hasonlóságok és az egyes országokat jellemző különbségek egyaránt meghatározták. Az 1990-es évek elején a hadseregeket érintő reformokra döntő hatást gyakorolt a bécsi leszerelési tárgyalások eredményeként megkezdett, illetve folyamatban lévő haderőcsökkentés (amely valamennyi európai hadsereget érintette), a kelet-európai államokat elhagyó szovjet csapatok kivonásának ütemezése, az egyesült Németország és szomszédai között kialakuló viszonyrendszer, valamint a rendelkezésre álló szűkös anyagi háttér.

Az 1989 decemberében Máltán rendezett csúcstalálkozón George Bush és Mihail Gorbacsov megállapodott a két német állam egyesítésének feltételeiről és a szovjet csapatok Kelet-Európából történő kivonásáról. Az utóbbival kapcsolatban a szovjet pártfőtitkár kikötése az volt, hogy a csapatkivonást nem követheti a NATO keleti irányú bővítése. Bush ezzel kapcsolatos ígéretét Gorbacsov elhitte. A nemzetközi politikában és a hatalmi viszonyokban végbement alapvető változások miatt ez az ígéret azonban nem teljesült (illetve a Szovjetunió, majd Oroszország meggyengülése miatt az amerikai elnököket és más nyugati vezetőket egyre kevesebb ok készítette arra, hogy az ígéretet betartsák).

1989–90 folyamán a szovjet és az amerikai fél számára egyaránt fontos volt Kelet-Európa stabilitásának fenntartása. Gorbacsov megígérte, hogy a térség liberalizációjával szemben nem alkalmaz erőszakot, cserébe az Egyesült Államok tiszteletben tartja Moszkva biztonsági igényeit, és nem tesz lépéseket

a változások felgyorsítására. Terveik szerint a régióban lezajló változások Washington és Moszkva közös kontrollja mellett mentek volna végbe. A feltételezett közös felügyelet lehetősége a berlini fal megnyitása, valamint a kelet-német politikai vezetés összeomlását követően veszett el. 1989 őszétől a gorbacsovi külpolitika „hódító” szakasza véget ért. Ettől kezdve a moszkvai vezetés inkább fékezni, mintsem bátorítani próbálta a változásokat.

Gorbacsov számára az egyik legfontosabb külpolitikai cél az volt, hogy amíg a NATO létezik, addig a VSZ-t életben tartsa. A VSZ volt a „Szovjetunió Európához tartozásának kerete és európai politikájának kivételes eszköze”.¹ A szervezet „csereértéke” és a régió biztosította számára azt a tárgyalási alapot, amelyre az európai leszerelésről és a kontinens jövőjéről a Nyugattal folytatott tárgyalásain hivatkozhatott.

1989-ben a kelet-európai politikai döntéseket leginkább a határozatlanság jellemezte, mert a helyi politikai elit tagjai – Gorbacsov határozott állásfoglalásának hiányában – nem tudták felmérni a szovjet vezetésnek a régióban zajló változásokkal kapcsolatos politikáját. Hasonló volt a helyzet az egyes hadseregekben is. 1989–90 folyamán az átalakítással kapcsolatban a politikai vezetéstől nem kaptak utasítást, és a beszámolók szerint nem is szerettek volna ilyet kapni. Parancs hiányában kivártak. A hadsereg-átalakítással kapcsolatos lépések politikai utasításra, „felülről jövő” kezdeményezések eredményeként történtek meg.

VSZ után, NATO előtt (a semlegesség alternatívái)

Az 1955. május 14-én megalapított politikai és katonai szervezet létrehozását a szovjet vezetők számára több tényező tette szükségessé. A NATO 1949-es megalakulását követően Moszkva, (világ)hatalmi értelemben is, ellensúlyt kívánt létrehozni Kelet-Európában. 1955. május közepén, az osztrák államszerződés aláírását követően új jogi alapok kellettek a magyarországi és romániai szovjet csapatok állomásoztatásához. A VSZ létrehozása a II. világháború után kialakult hatalmi berendezkedést véglegesítette. Sztálin 1951 elején úgy vélte, hogy a III. világháború elkerülhetetlen, és azt az időközben újra

¹ Lévesque, Jacques: 1989 – Egy birodalom végjátéka. A Szovjetunió és Kelet-Európa felszabadulása. Aula, Budapest, 2001, 139.

megerősödő NATO-országok előreláthatólag 1953 végéig fogják kirobbantani.² E támadás kivédésére a szovjet és a szövetséges hadseregeket fel kellett készíteni a jelzett időpontra. A kelet-európai országok erejükön felül teljesítve tömeghadseregeket hoztak létre.³

Az 1950-es évek legelején az amerikai döntéshozók egyik legfőbb dilemmáját a szovjet atombombák számának pontos megállapítása jelentette. A legborúlátóbb elképzelések szerint – a szovjet atombombák számának becsülhető növekedése alapján – az amerikai vezetés 1954-et jelölte meg a „maximális veszély éveként”. Számításaik szerint Sztálin bombáinak száma ekkor érte volna el a 200-at, amiből 100 valószínűleg elérte volna az amerikai célpontokat, és ez elég lett volna az amerikai gazdaság „kiütéséhez”.⁴ Egy másik (úgy tűnik a realitásokhoz közelebb álló) verzió szerint 1953-ban a Szovjetunió bombáinak száma 50 és 100 között volt, azzal a megjegyzéssel, hogy ez a szám az 50-hez állt közelebb.⁵ Így az 50-es évek elején (a bombák számát és pusztítóerejét figyelembe véve) az Egyesült Államok nagyobb nukleáris ütő-

² Az Egyesült Államok atommonopóliumának 1949-ben történt megszűnése és más események arra ösztönözték a nyugati államok vezetőit, hogy reális alternatívaként kezeljék egy újabb világháború lehetőségét. Az 1948–49-es berlini blokádot követően az amerikai stratégiában egyre inkább teret nyertek az atomfegyverekkel (is) vívott háborús elképzelések. A Szovjetunióban ekkor még nem tulajdonítottak ennek akkora jelentőséget. Lásd: Holloway, David: *Stalin and the Bomb*. London, Yale University Press, 1994, 263.

³ A Magyar Néphadsereg (MN) békelétszáma 1952-ben 203 000 fő volt, az Államvédelmi Hatósággal és a Határőrséggel kiegészítve ez a szám meghaladta a 300 000-et. Fülöp Mihály: Magyarország betagolódása a szovjet szövetségi rendszerbe. *Külpolitika*, IV. évf. (1998) 1. sz., 90. Magyarország szerepéről lásd: Germuska Pál: *Vörös Arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között*. Budapest, 1956-os Intézet – Argumentum, 2010.

⁴ Friedman, Norman: *The Fifty Year War*. London, Chatham Publishing, 2000, 135.

⁵ Holloway, i. m. 1994, 322. Ezzel szemben 1946-ban az Egyesült Államoknak 9 bombája volt; 1947: 13, 1948: 56, 1950: 298, 1951: 438, 1952: 832, 1953: 1161; lásd: Holloway, i. m. 1994, 228., 230. A szovjet bombák kisebb számát látszik alátámasztani az is, hogy az 1949-es robbantásban egy 30 m magasba emelt atomtöltetet robbantottak fel. A bombába (RDSz-3) szerelt és repülőgépről ledobott változat sikeres tesztjére 1951. október 18-án került sor. Lásd: Gordon, Yefim–Rigmant, Vladimir: *Tupolev Tu-4*. Hinckley, Midland Publishing, 2002, 34. (Szabó Miklós szerint a dátum október 14.) A bombát végül (a fegyverrel kapcsolatos rendszabályok megalkotása, a tároló, karbantartó és ellenőrzőhelyek felépítését követően) 1953-ban rendszeresítették. Lásd: Szabó Miklós: *Az első szovjet atomtöltet története*. II. *Haditechnika*, XXXIV. évf. (2000) 3. sz., 78.

erővel rendelkezett, mint a Szovjetunió. Ebből Nyugat-Európába is jutott (s ezt az amerikai vezetés sokáig titkolta). A Szovjetunió az akkori technológiai hátrány és a kisebb számú eszköz miatt eleinte csak követni tudta az amerikai lépéseket.

A kialakuló kétpólusú világban a két nagyhatalom maga köré gyűjtötte szövetségeseit. A keleti blokkot alapvetően a szovjet dominancia jellemezte, míg a NATO-t (napjainkig) az Egyesült Államok óhaja határozza meg. A VSZ-ben az „integrált fegyveres erők az EFEF [Egyesített Fegyveres Erők Főparancsnoksága], gyakorlatilag a szovjet katonai vezetés alatt álltak, békeidőben azonban nemzeti alárendeltségben tevékenykedtek.”⁶ A tagállamok hadseregeinek képességeit a nemzeti hagyományok, katonaföldrajzi adottságok figyelembe vétele nélkül, a Szovjetunió stratégiai érdekeit szem előtt tartva határozták meg. „A VSZ-tagállamok fegyveres erőinek szervezetei, technikai arculata és felszereltsége, létszáma, diszlokációja, alkalmazási tervei, szabályzatai”⁷ a szovjet mintát követték. A tagországok a Szovjetunió előretolt védelmi, illetve felvonulási területét képezték. „A [szovjet – K. G.] Honi Légvédelem előtérállami rendszerének rendeltetése a szovjet területek ellen irányuló első nyugati tömeges légicsapás kötelékeinek mintegy 15–20%-os veszteség okozására, és nem elsősorban a hazai védelemre irányultak.”⁸

A Kelet-Európában állomásozó szovjet alakulatok létszáma az idők során folyamatosan változott. (Magyarországot 1991. június 19-ig 55 000, Csehszlovákiát 1991. június 27-ig 60 000, Lengyelországot 1993. szeptember 17-ig 56 000, Németországot 1994. augusztus 31-ig 390 000 szovjet, illetve orosz katona hagyta el.) Ezek az alakulatok (eltekintve nukleáris képességüktől) üttöerőben felülmúlták az adott tagállam hadseregének erejét.⁹

1990-ben a VSZ-dokumentumokban és a tárgyalásokon egyre több szó esett a szervezet megreformálásának szükségességéről. 1990 júniusában, Moszkvában, Antall József magyar miniszterelnök az átalakításon már a le-

⁶ Deák Péter: A Varsói Szerződés doktrínájáról – modern katonai szemmel. Új Honvédségi Szemle, LIX. évf. (2005) 5. sz., 24.

⁷ Uo. 25.

⁸ Uo.

⁹ 1990 második felében, az NSZK-ban 244 200, Belgiumban 2100, Hollandiában 3000 amerikai katona teljesített szolgálatot. Ezen felül 67 200 brit, 52 700 francia, 24 900 belga, 5700 holland és 4400 kanadai katona állomásozott az akkori Nyugat-Németországban. Lásd: Nagy László: Az USA európai katonai jelenléte. Budapest, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet–Zrínyi Kiadó, 1995, 24.

építést és a megszüntetést értette; ezzel a véleményével akkor egyedül maradt. A Szovjetunió, Bulgária, Lengyelország, az NDK¹⁰ és Románia a katonai integráció fenntartása mellett állt ki. Varsó és Prága kezdetben tartott az egyesítés előtt álló, megerősödő Németországtól. Előbbi a katonai, utóbbi a politikai integrációt tartotta volna fenn.

A VSZ 1991-es megszűnését követően az egykori tagállamok politikai és katonai értelemben egyaránt semleges országokká váltak.¹¹ Gyorsan eldőlt, hogy a kialakítandó társadalmi, politikai berendezkedés a nyugati, demokratikus országok példáját fogja követni. A katonai hovatartozás viszont nem volt egyértelmű. A NATO-hoz történő közeledést minden országban elfogadták. Kérdéses volt, hogy csatlakozzanak-e annak katonai szárnyához, vagy inkább egy új, kelet-európai regionális szövetséget hozzanak létre.¹²

1991 tavaszán Lech Wałęsa lengyel elnök a semlegesség mellett foglalt állást: „Lengyelország nem aspirál a NATO-tagságra”,¹³ és hangsúlyozta, hogy a lengyel külpolitika célja a szövetséggel kiépítendő szoros kapcsolat. Egy évvel később, 1992 márciusában is egy NATO-II-ről, illetve NATO Bisz-ről beszélt, amelyben a kelet-európai államok a szövetséggel különleges és szoros kapcsolatot ápolnának, de azon kívül maradó szövetséget alkotnának. 1992 januárjában Jan Olszewski vezetésével új jobbközép kormány alakult, amely egyértelműen a NATO-csatlakozást jelölte meg az egyik legfontosabb külpolitikai célként. Az elképzelést rövidesen Wałęsa is elfogadta.¹⁴

¹⁰ Kelet-Németország képviselői rövidesen megfigyelőként vettek részt a tárgyalásokon. 1990 januárjának végén Gorbacsov, bízva a Modrow-terv sikerében, beleegyezett a német újraegyesítésbe. A március 18-i CDU-győzelmet követően a semleges Németországgal kapcsolatos tervei semmivé váltak.

¹¹ A balti államok semlegességét főként Oroszország támogatta. Minden más, a semlegességnél szorosabb nyugati kapcsolatrendszer ötletét elutasította.

¹² Létezett egy új, NATO-szerű, Ukrajnát is befogadó kelet-európai katonai szövetség, illetve egy, a Nyugattól és Oroszországtól is biztonsági garanciákkal rendelkező, kvázi semleges szövetség terve. Az 1990-es évek közepén a Lengyel Hadsereg vezérkari főnöke, Tadeusz Wilecki egy laza, lengyel vezetésű, közép-európai, a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódó biztonsági szervezet megalakításán gondolkodott.

¹³ Asmus, Ronald D.: A NATO kapunyitása. Az új korszak és a szervezet átalakítása. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2003, 47.

¹⁴ 1990–91 folyamán a NATO-tagságon és a semlegességen túl – igaz, nagyon rövid időre – Lengyelország finlandizációjának lehetősége is felmerült. Végül a két utóbbi lehetőséget a meghatározó politikai erők elvetették.

Prágában, 1991 februárjában Václav Havel elnök legfontosabb külpolitikai tanácsadója, Alexandr Vondra, egy NATO küldöttséggel folytatott megbeszélésen a Balkánon erősödő nacionalizmus és a Perzsa-öbölben romló helyzetre hivatkozva állást foglalt a csehszlovák semlegességgel kapcsolatban: „semlegesség szóba sem jöhet és az is világossá vált, hogy az EU-tagság sem tartozik a realitások világába”.¹⁵

Magyarországon az 1990-es választásokat követően az Antall-kormány külpolitikáját az euro-atlanti integráció minél rövidebb időn belüli megvalósítása határozta meg. Az a helyzet állt elő, hogy VSZ-tagként a 80-as évek végén kimondatlanul a semlegesség elérése, semleges államként 1991 után viszont deklaráltan a NATO-tagság volt a magyar külpolitikai cél.

A semlegességgel kapcsolatos terveket komoly kutatások és vizsgálatok előzték meg itthon és külföldön egyaránt.¹⁶ Az 1989 előtt is semleges négy európai ország (Svájc, Ausztria, Svédország, Finnország) hadseregének vizsgálatai¹⁷ azt mutatták, hogy ezek az országok kívül esnek a fő hadműveleti irányon. Semleges státuszuk megteremtése és megőrzése a korábban kialakult európai hatalmi viszonyoknak, kedvező földrajzi-, éghajlati adottságaiknak, katonai hagyományaiknak és gazdasági teljesítőképességüknek köszönhető.

Ideális fegyveres semlegesség (elméletben) akkor létezik, ha a semleges állam kapcsolata a szomszédos államokkal és a meghatározó hatalmakkal (katonai-, politikai szövetségekkel) rendezett (vagy kifejezetten jó), az adott ország nagy kiterjedésű, és/vagy területén jelentős földrajzi akadályok vannak, ásványkincsekben nem szűkölködik, és gazdasági ereje erős hadsereg fenntartását teszi lehetővé. Katonáinak kiképzése magas színvonalú, a tartalékosok utóképzése állandó és korszerű. A kétségkívül drága hadsereg fenntartása politikailag indokolható, és az ország társadalma elfogadja.¹⁸

¹⁵ Asmus, i. m. 2003, 45.

¹⁶ A magyar semlegességről pl. lásd Kiss Zoltán: Illúzió vagy realitás? Gondolatok Magyarország semlegességéről. *Honvédségi Szemle*, XLIV. évf. (1990) 2. sz., 37–42.; Dr. Fülöp Imre: Néhány európai semleges ország és a Magyar Köztársaság katonai védelmi rendszerei. *Új Honvédségi Szemle*, XLV. évf. (1991) 7. sz., 11–22.; Alapi György–Nagy Lajos: Honvédelem az ezredforduló előtt. (A 90-es évek Magyarországa). *Új Honvédségi Szemle*, XLV. évf. (1991) 5. sz., 27–37.

¹⁷ A négy ország hadserege rendszerváltozás előtti helyzetének áttekintő elemzését magyarul lásd: Szabó János: *Fegyveres semlegesség*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1985.

¹⁸ A feltételeket még hosszasan lehetne sorolni, itt csak a legfontosabbakat említettem. Ezen körülmények zöme a hidegháború körülményeinek megfelelő semleges haderő jellegzetessége.

Ilyen kivételes helyzetben lévő ország Európában kettő volt: Svájc és Svédország. Ausztria és Finnország a politikai semlegességet képviselik, haderőik – ellentétben a fenti két országgal – rövid idejű, csak a politikai megegyezésig tartó hadviselésre alkalmasak. Nem képesek hosszú időn át kitartani. Államközi szerződéseik révén kívánták/kívánják fenntartani államuk biztonságát. 1989-ben, illetve az azt követő néhány évben sejthető volt, hogy a semleges országok létszámukat és technikai eszközeik számát tekintve is csökkenteni fogják haderejüket. Azóta a semleges államok változtattak azon a meghatározó elképzelésen, hogy távol tartják magukat a politikai, katonai konfliktusoktól. A semleges államok már jelezték részvételi szándékukat (vagy már részt vesznek) a nemzetközi békefenntartó missziókban, illetve humanitárius segítséget nyújtanak a világ több pontján.

1991 folyamán a kelet-európai országok vezetői a NATO-tagság, illetve a nyugati intézményekbe való minél gyorsabb integráció felé fordultak. Januárban a vilniusi helyzet fegyveres alakulatok bevetését követően rendeződött, nyáron kitört a délszláv háború, augusztus 19-én a kommunisták sikertelen Gorbacsov-ellenes puccsot kíséreltek meg. Mindebből a kelet-európai vezetők azt a következtetést vonták le, hogy nem elegendő a NATO-val csak jó kapcsolatokat ápolni, azokat szorosabbá kell tenni, és ebben legfontosabb külpolitikai szövetségesük csak az Egyesült Államok lehet.

1992. május 6-án Prágában Václav Havel, Lech Wałęsa és Antall József hivatalosan bejelentették, hogy céljuk a teljes jogú NATO-tagság elérése. A bejelentés váratlanul érte mind az amerikai, mind az orosz vezetést. A kelet-európai államok szándéka önmagában véve nem lett volna elegendő az északatlanti szerződéshez történő csatlakozáshoz. A washingtoni vezetés továbbra is meg kívánta őrizni (és lehetőség szerint tovább erősíteni) az Egyesült Államoknak a korábbi évtizedekben megszokott vezető szerepét a gazdaságban, a nemzetközi politikában és a NATO-ban egyaránt. 1994 elejére Bill Clinton már támogatta a NATO-bővítéssel kapcsolatos elképzeléseket, részben azért, mert időközben elkezdődtek egy Szerbia, illetve (Kis-) Jugoszlávia elleni lehetséges amerikai katonai akció előkészületei. Ehhez előreláthatólag szükség volt a kelet-európai, mindenekelőtt a magyar katonai infrastruktúrára, elsősorban repülőterekre.

Prágában a visegrádi országok vezetőivel folytatott megbeszélések követően az elnök kijelentette: „többé már nem az a kérdés, hogy lesz-e, hanem

az, hogy mikor és hogyan legyen”.¹⁹ Ezzel Clinton és Jelcin esetében is két elnöki cikluson át tartó diplomáciai küzdelem vette kezdetét. Ennek során Jelcint és Andrej Kozirjev, majd 1996 januárjától Jevgenyij Primakov külügyminisztereket az amerikai diplomácia arról próbálta meggyőzni, hogy a megújuló NATO nem ellenségnek, hanem partnernek tekinti Oroszországot.²⁰ Az amerikai elnöknek a Szenátust és a szövetség tagállamainak vezetőit is meg kellett győznie álláspontjáról, illetve, hogy az orosz reakciókat figyelembe vegyék-e, és ha igen, akkor milyen mértékben?²¹

Az erőviszonyok megváltozása

Az 1989 és az „elsőkörös” NATO-bővítésig eltelt időszakban a nemzetközi politikában és a hatalmi viszonyokban alapvető változások mentek végbe, s ezen változások menetébe egyre kevésbé szólhattak bele a szovjet/orosz politikusok. Mire a kelet-európai vezetők felvételüket kérték az észak-atlanti szövetségbe, Oroszország nem jelentett számukra valódi fenyegetést.²² A rendszerváltozást követően Kelet-Európa politikai döntéshozói minden bizonnyal tudatában voltak annak, hogy „egy politikailag és gazdaságilag alárendelt

¹⁹ Asmus, i. m. 2003, 103.

²⁰ A partneri viszony sajátos washingtoni értelmezéséről lásd a 23. jegyzetet. A Jelcinnel folytatott tárgyalásokat nehezítette, hogy ha elvben el is fogadta a bővítés mellett felhozott – elsősorban amerikai – érveket, Moszkvában a nacionalisták, centristák, a radikális nyugatbarátok és a hadsereg mereven elutasítottak mindenfajta NATO-bővítési ötletet. Ennek minden formáját a Nyugat behatolási szándékaként értékelték Oroszország hagyományos befolyási területére, ami szerintük veszélyeztette Moszkva stratégiai és geopolitikai érdekeit.

²¹ Olyan nézet is kialakult, amely szerint az Egyesült Államok külpolitikájában Oroszország számára kell biztosítani a prioritást. A „mindenekelőtt Oroszország” felfogás vélt veszélyére Odom emlékeztetett: „Az Oroszország megsértésétől való félelem tulajdonképpen megakadályozza a Nyugatot abban, hogy e problémák [a balkáni helyzet kezelése, NATO-bővítés – K.G.] megoldása során egyoldalú akciókba kezdjen.”

²² Oroszország háttérbe szorításának első komolyabb jelét a szerb állások Moszkvával nem egyeztetett, 1994. áprilisi bombázása jelentette. A NATO (mindenekelőtt az Egyesült Államok) magatartása jelezte, hogy csekély jelentőséget tulajdonít a katonapolitikai együttműködésnek Oroszországgal.

régióban élnek, ahol a világgazdaságban és világpolitikában elfoglalt helyüket jórészt a nyugati hatalmak döntik el”.²³

Miután a világpolitika színpadán az Egyesült Államok és az általa vezetett szövetség rivális nélkül maradt, a NATO további létezését és célját újra kellett definiálni. A szervezet továbbélésének Wallerstein szerint – az Egyesült Államok szempontjából – több oka volt.²⁴ Az észak-atlanti szövetség továbbélése igazolta a 90-es évek amerikai katonai kiadásainak és készségi szintjének további fenntartását, aminek a kormány számára gazdasági és belpolitikai előnyei egyaránt voltak. Másrészt a NATO szolgált eszközül annak megakadályozásában, hogy a nyugat-európai államok kikerüljenek az amerikai ellenőrzés alól, illetve létrehozzanak egy, a NATO-tól független, önálló katonai struktúrát.

Kelet-Európában az általános várakozás szerint az európai integráció oldhatta volna meg Kelet-Európa gazdasági, kulturális, politikai problémáit. Sokak számára a sietős nyugati orientáció fő oka az orosz kérdés, az Oroszországtól való félelem volt. Ezen felül a vezető politikai körök – vagy azok egy része – egyidejűleg a NATO-n keresztül az Egyesült Államokhoz is integrálódni akartak. Ez így egyszerre sok elvárást és bizonytalansági tényezőt tartalmazott.

Az Egyesült Államok távol tudta tartani Oroszországot az európai katonapolitikai vitáktól és intézményektől, 1999-re megoldotta a volt szovjet blokk felé irányuló nyugati terjeszkedés katonai-politikai kérdéseit. Németország és Oroszország között „saját” politikai biztonsági partner-övezetet hozott létre, melynek legerősebb tagja Lengyelország lett. A nyugat-európai államok nemzetközi politikai befolyásuk kiépítésén, az Egyesült Államok hegemoniára törekvő erőpolitikája ellen munkálkodnak; ennek során tett erőfeszítéseik kihívást jelentenek az Egyesült Államok számára, ugyanakkor kerülik a Washingtonnal való frontális összeütközést.²⁵

²³ Gowan, Peter: A fejtelenség hegemoniája – Az euro-atlanti szervezetek szerepe Kelet-Közép-Európában. *Eszmélet*, 7. évf. (1995) 26. sz., 81–108.

²⁴ Wallerstein, Immanuel: Bombatámadás? *Eszmélet*, 9. évf. (1997) 35. sz., 149–168.

²⁵ A kérdéskör részletesebb elemzése: Gowan, Peter: Szeptember 11. és a világpolitika. *Eszmélet*, 14. évf. (2002) 53. sz., 90–114.

A '80-as évek: átszervezések a Magyar Néphadseregben

Már a 70-es években nyilvánvaló volt a katonai vezetők számára, hogy a néphadsereg komoly nehézségekkel és ellentmondásokkal küzd. A Moszkvában meghatározott irányelvek egy részének a néphadsereg gazdasági okok miatt nem tudott, másik részének pedig vonakodott megfelelni. Az átalakítással kapcsolatos szovjet ellenállás, illetve az ország gazdasági lehetőségei miatt komoly változtatásra nem kerülhetett sor. 1977 elején a MN vezérkarának néhány tisztje elkezdte (folytatta) a hadsereg korszerűtlen struktúrájának átalakításával kapcsolatos munka elméleti előkészítését. Ezt a szovjet vezérkar ellenállása miatt a résztvevők „Rubin-feladat névvel fedezték”.²⁶ Végül a terv megvalósítására a 80-as évek második felében került sor. Az ebből származó feszültség (a szovjet vezérkar és szövetségesei között) a rendszerváltozásig megmaradt, de nem járt következménnyel, hiszen a tagállamok haderői és a Vörös Hadsereg is hasonló helyzetben voltak.

A MN-ben 1986–87 folyamán a szárazföldi erőknél, 1989–90-ben pedig a légierőben²⁷ történtek nagyarányú átszervezések. Ezek végrehajtásának szükségességét alig vitatják, a végrehajtás módját a kapkodás és az átgondolatlan intézkedések miatt azonban máig éri kritika. Az átszervezés technikai értelemben az elavult, elhasználódott eszközök hadrendből történő kivonását jelentette, a korszerű eszközök beszerzése lassan, a 90-es évek második felében kezdődött el.

Az átszervezések előtt a szárazföldi erőkhöz tartozó alakulatok létszámihiánnyal küzdöttek, a legfőbb gondot az új szolgálati helyre vezényelt katonák és hozzátartozóinak elhelyezése, és az esetleges munkahely-problémák megoldása okozta.²⁸ A 80-as évek közepére a repülőcsapatok a kiadásokat csökkentő intézkedések ellenére felérték tartalékaikat. Az elképzelések szerint a rendelkezésre álló pénzügyi háttérrel csak úgy volt lehetséges a kiképzés színvonalának megtartása, ha a hajózók létszámát és a technikai eszközök

²⁶ Móricz Lajos–Csabai Károly: A magyar haderő 1957–1989. Új Honvédségi Szemle, LV. évf. (2001) 10. sz., 98.

²⁷ 1955 tavaszától a MN légierője mint haderőnem önállóságát elveszítve, az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság (OLLEP) alárendeltségébe került. A körülményes megnevezés miatt a hivatalos iratokban gyakran továbbra is a „légierő”, kifejezéssel találkozni.

²⁸ A MN hivatásos tisztjeinek és tiszthelyetteseinek lakásgondja a néphadsereg egész fennállása alatt meghatározó problémának bizonyult.

számát drasztikusan csökkentik. A légierőhöz kb. 15 000 fő tartozott (1990), ebből 10 000 fő sorkatona, 5 000 hivatásos és polgári alkalmazott. A (3-3 repülőszázadból álló) 3 honi vadászrepülő-ezredet kétszázados osztályokká szervezték vissza.

Haderő-átalakítás 1989 után

A haderő-átalakítás egyik célja a depolitizálás (az MSZMP befolyásának megszüntetése) és a civil kontroll megvalósítása volt. A bevezetésre szánt reformintézkedések szerint a minimálisan szükséges védelmi képességekkel kellett felruházni a magyar hadsereget, amelynek nevét 1990 márciusában Magyar Honvédségre változtatták. Olyan hadseregre, mint amilyen a MN volt 1989-ben, a továbbiakban nem volt szükség. A „hagyományos” katonai szövetségek által vívott háborúk esélye a minimálisra csökkent. A hidegháború végével pedig megváltoztak az európai hadseregek által esetlegesen vívott háború jellemzői is. A korábbiaknál kisebb létszámú, „ütőképes, könnyebben finanszírozható” hadseregek létrehozását határozták el az európai országok.

1. táblázat. A MN/MH békelétszáma (ebből sorkatona)

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
155 700 (91 900)	143 200 (81 000)	121 600 (65 300)	100 000 (51 100)	100 000 (52 340)	99 248 (47 336)	92 175 (43 964)	81 266 (37 959)	66 862 (30 372)	57 531 (26 581)	53 150 (20 500)

Forrás: Prof. SZABÓ János: *Haderőátalakítás. Az ezredforduló haderőreformjának előzményei, jellemzői és perspektívája*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2001, 190.

A NATO-országok hadseregei nagy számban alkalmaztak olyan haditechnikákat, amelyek minőségi mutatói (részben a folyamatos korszerűsítés miatt) rendkívül jók voltak. Ezekben az országokban a kedvező gazdasági háttér lehetővé tette, hogy az átalakítás, a személyi állomány és a technikai eszközök számának csökkentése meghatározott menetrend szerint, előre látható módon menjen végbe. A 80-as évek elejétől „valamennyi VSZ-tagállam a védelem erőforrásainak tekintetében válságos helyzetbe került, az intenzív fejlesztések lelassultak, a szovjet vezérkar által ötvenként kiadott rendszeresítési-beszerzési protokollok nem teljesültek.”²⁹

²⁹ Deák, i. m. 2005, 26.

1989–90 fordulóján a tagállamokban léteztek ugyan korszerű eszközökkel, jól képzett kezelőállománnyal ellátott alakulatok, de ezek száma viszonylag kicsi volt. Nagyrészt 10–15 éves, esetenként régebbi időszak műszaki színvonalát képviselő eszközöket alkalmaztak. „A [magyar – K. G.] csapatok szervezetében lévő fegyverzet és más technikai eszközök hadrafoghatóak, azok több mint 60%-a korszerű, a többi pedig a célnak még megfelelő, régebbi típusú eszközökből áll.”³⁰ Ez a szisztéma elméletileg lehetővé tette, hogy az ilyen hadseregek a NATO-országokénál korszerűtlenebb, de nagyobb számú technika bevetésével, megfelelő elrettentő erővel rendelkezzenek.³¹

A haderő átalakítása kezdetben a gazdasági helyzet fent említett romlása miatt a technikai korszerűsítés halasztásával a struktúra és a kiképzési módszerek átalakítását jelentette. A helyzet 1994–95-re sem mutatott javulást: „A parancsnokok és törzsek felkészítése a csapatkiképzés terén a kényszerű takarékoság miatt csökkent, [...] mérséklődött a kiképzés feltételeinek esz-közbiztosítottsága, és csak külön erőfeszítésekkel lehetett biztosítani az állomány megfelelő elméleti és gyakorlati ismereteinek szinten tartását. [...] Kritikussá vált a haditechnikai eszközök, az anyagi készletek és az objektumok helyzete. A technikai eszközök átlagéletkora meghaladta a 15 évet, korszerűsítésüket nem sikerült a követelményekhez igazítani. Mintegy 60 százalékuk technikailag elhasználódott, a szükséges javításokhoz nem minden esetben állt rendelkezésre pénzügyi fedezet. A legsúlyosabb gondok a harci repülőgépek, a légvédelmi oltalmazás és a páncélozott szállító harcjárművek terén mutatkoztak. A honvédség anyagi tartalékai, készletei a korábbi években számottevően csökkentek.”³²

³⁰ Dr. Mórocz Lajos: Kiskatonától a vezérezredesig. Budapest, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2007, 186. A szerző a MN 1985-ös helyzetét elemzi.

³¹ Arra, hogy a VSZ katonai rendszere (az egyesített légvédelem és a szovjet honi légvédelem) is változásra érett, két, nagyobb nemzetközi visszhangot kiváltó esemény is emlékeztetett. 1987 májusában az akkor 19 éves Mathias Rust Helsinkiből a moszkvai Vörös Térig repült Cessna 172-es gépén. 1989 júliusában a szovjet Északi Hadseregcsoporthoz 781. Vadászrepülő ezredének MiG-23-as vadászgépéből az északnyugat lengyelországi Kołobrzegben végrehajtott felszállást követően pilótája katapultált. A robotpilóta tovább vezette a gépet, amely átrepült az NDK, az NSZK és Hollandia fölött, végül az üzemanyag kifogyása után a belgiumi Kortrijk és Wevelgem (Bellegem) városok között egy lakóházra zuhant, egy 18 éves fiú halálát okozva. (Utóbbi esettel kapcsolatban nem csak a szovjet, hanem a nyugati légvédelemnek is magyarázkodnia kellett.)

³² A honvédelem négy éve 1994–1998. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1998, 67.

Ezzel párhuzamosan zajlott a katonák létszámának drasztikus csökkentése, ami a Honvédség részéről nem igényelt jelentős anyagi kiadást, de problémákkal az állam más téren, szociális, gazdasági, munkaerő-piaci kérdésként szembesült. Az alapvető strukturális változtatások megkezdése az esetleges NATO-csatlakozás időpontjától függött. Részben ez a magyarázata a régió országaiban elkezdett haderőreformok időbeli viszonylagos csúszásának.

2. táblázat. A MN közvetlen honvédelmi kiadásainak fenntartás-fejlesztés arányának változása %-ban

1987	1988	1989	1990	1991	1992
60:40 ³³	66:34	76:24	82:18	87:13	88,8:11,2

Forrás: SZABÓ János: *A védelmi ipar kérdőjelei*. In: *Magyarország politikai évkönyve 1993*. Szerk.: KURTÁN Sándor–SÁNDOR Péter–VASS László). Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1993, 261.

A Kelet-Európában végrehajtott változások elkerülhetetlenül feszültséget teremtettek a haderőkön belül, illetve a katonai és a civil vezetés között. Ehhez jött még az a probléma, amelyet az elbocsátott, illetve nyugdíjazott katonák jelentettek az állam számára. Az egyik fő cél a problémák minimalizálása és azok sikeres menedzselése volt. Ennek ellenére a bevezetett intézkedések az átmenetiség és a „kényszerpályák okozta felemás megoldások tüneteit”³⁴ hordozták magukon. Példa erre az orosz államadósság terhére, 1993-ban, 800 millió dollár értékben beszerezett 28 db MiG-29-es, a gépekhez tartozó fegyverzet, valamint pótalkatrészek nagy sajtóvisszhangot kiváltó esete.³⁵ A kritikai megjegyzések egyik alapja az átalakuló haditechnikai beszerzési orientációval ellentétes döntés volt.

1989-et követően sokat változott a MN/MH társadalmi megítélése, a 80-as évek elejétől a katonatiszti hivatás fokozatosan leértékelődött. Néhány év alatt több olyan esemény történt, amely hol pozitív, hol negatív irányba terel-

³³ A szerző a 60:40 arányt tekinti optimálisnak.

³⁴ Gazdag Ferenc: Biztonságpolitika, honvédelem 1990–1994. In: *Magyarország politikai évkönyve 1994*. Szerk.: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1994, 273.

³⁵ Az akkor nagyjából 5 éve esedékes típusváltás problémája nem oldódott meg. A kérdést a döntéshozók – az ország gazdasági helyzete miatt – csak elodázni tudták. A típusváltás, amely egyszerre bizonyult politikai, katonai, gazdasági problémának, csak a 14 db SAAB J-39 C/D Gripen beszerzésével zárult le.

te a néphadseregről, illetve a Honvédségről kialakuló képet.³⁶ „A hadsereg ügyei [...] nyilvános kommunikáció tárgyává váltak, a sajtó közlései részint kifejezték, részint alakították is a hadsereggel kapcsolatos társadalmi megítéléseket.”³⁷

Nukleáris eszközök Kelet-Európában

1990-ben nagy visszhangot váltott ki a szovjet illetékesek bejelentése, miszerint a szovjet csapatok nukleáris eszközöket tároltak a kelet-európai országok területén. A bejelentés a katonákat aligha lepte meg. A VSZ fennállása alatt a hadgyakorlatok egy része szimulált „atomháborús” körülmények között zajlott.³⁸ A nemzetközi politikában tapasztalható változások és a haditechnika fejlődésének hatására az 50-es évek végére a hadseregekkel kapcsolatos mennyiségi szemléletet a minőségi váltotta fel, ami az adott korszakban a nukleáris eszközök alkalmazásának lehetőségét sem zárta ki.³⁹

³⁶ Ezek közül néhány: a hadsereg pártirányításának megszűnése, a Bokor Imre Kiskirályok műndérban c. könyve által egyszerre kiváltott botrány és elismerés, a „Czinege-ügy”, a politikai okokból meghurcolt katonák rehabilitálása, a „Kalasnyikov-ügy”. A jugoszláviai polgárháború eszkalációja megnövelte a lakosság Honvédség iránti bizalmát, különösen a déli határ közelében élők körében. A Barcs külterületére, 1991. október 27-én, a jugoszláv légierő repülőgépe által ledobott két BL 755 Mk 3-as bomba esete önmagában is ambivalens reakciót váltott ki a sajtóban és a közvéleményben a Honvédség képességeit illetően. (A társadalmi megítélés változásáról és szakaszolásáról részletesen: Szabó János: Hadsereg és rendszerváltás. Tények és adatok a katonatársadalom rendszerváltás során bekövetkezett változásairól. In: Magyarország politikai évkönyve 1992. Szerk.: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány–Economix Rt., 1992, 373–375. A sor-katonai szolgálati idő 1980-ban az addigi 24-ről 18, 1991-ben 12, 1997-től 9, 2002-től 6 hónapra csökkent.

³⁷ Uo. 373.

³⁸ Holloway, i. m. 1994, 325.

³⁹ Az Egyesült Államok európai stratégiai jelenléte 1948 júliusában, a berlini légihíd idején kezdődött. A Kelet-Angliába telepített két repülőosztály (60 db) B-29-es nem volt képes atombomba célba juttatására. Truman elnök nem akart nukleáris fegyvereket Európában, és azt sem, hogy a B-29-es atomhordozó változata (Silverplate) is Sztálin kezébe kerüljön. Lásd: Rhodes, Richard: Dark Sun. New York, Simon & Schuster, 2005, 326. 1944. július–november folyamán 3 B-29-es hajtott végre kényszerleszállást a szovjet Távol-Keleten. A gépeket Washington visszakövetelte. Mivel a szovjet tervezőirodák egyikében sem dolgoztak olyan terveken, amelyek megfelelő választ adhattak volna a B-29-re, a leggyorsabb megoldás a típus lemásolása volt. A szovjet vezetés 1945. június 6-án Andrej Nyikolajevics Tupoljevet bízta meg,

A Hruscsov által meghirdetett doktrína alapján, amely a nukleáris eszközök széleskörű alkalmazásán alapult, és a Vörös Hadsereg eszköztárának folyamatos fejlesztése mellett a kelet-európai tagállamok haderőfejlesztését is magában foglalta,⁴⁰ a régió államai a szovjet védelmi rendszer részeként és moszkvai utasításra hadseregeiket – eltérő mértékben – „nukleáris képességgel” látták el. Ezzel kapcsolatban az első megbeszélésre a PTT 1961. március 28–29-én, Moszkvában tartott értekezletén került sor.

Vaszilij Danilovics Szokolovszkij marsall⁴¹ 1962-ben megjelent *Katonai stratégia* című könyvében úgy vélte: „a háború döntő eszközeivé a hadászati rakétacsapatok váltak”, ettől kezdve a hagyományos, szárazföldi csapatok tevékenységét kell a hadászati rakétacsapatok eljárásához igazítani. „A hadászati rakétacsapatok a hadászat olyan elvileg új eszközei, amelyeknek a tevékenysége nem fér bele a szárazföldi csapatokkal korábban megvívott hadászati támadás vagy hadászati védelem fogalmainak rendszerébe. E csapatokat nem lehet sem a támadó, sem a védelmi eljárások szerint osztályozni. A hadászati rakétacsapatok csapásai rendkívül határozott, ám korántsem védelmi jellegű tevékenységet fejeznek ki és függetlenek attól, hogy a szárazföldi arcvonalakon támadnak-e vagy védekeznek.”⁴²

Az PTT (1961. márciusi) határozata értelmében a keleti blokk országai számára 14, 8K14 rakétakomplexumokból (SCUD-B)⁴³ álló dandár felállítására adtak utasítást: az NDK és Magyarország 1-1, Románia és Bulgária 2-2,

hogy szervezze meg és koordinálja a B-29-es lemásolását és az általa vezetett tervezőiroda (OKB-156) dolgozza ki a hazai sorozatgyártás részleteit. A Tu-4 1. számú prototípusa 1947. május 19-én emelkedett fel a levegőbe. Lásd: Gordon–Rigmant, i. m. 2002, 15., 26.

⁴⁰ A 60-as években az általános nukleáris világháború határozta meg a stratégiai tervek, míg az évtized végére és a 70-es években az „atomfegyver egyre korlátozottabb szerepet töltött be és a hagyományos harceszközökkel vívandó hadviselés irányzata került előtérbe”. Lásd: Kovács Jenő: A katonai gondolkodás feltételei és eredményei (1957–1990). In: A magyar katonai gondolkodás története. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1995, 180.

⁴¹ 1960 és 1968 között a Szovjetunió honvédelmi minisztere.

⁴² Kovács, i. m. 1995, 188.

⁴³ A rakéták 1 db, maximum 20Kt-s robbanófejjel voltak felszerelhetők. A 8K14 R-17-es rakétáit (maximális hatótávolsága 280 km) fel lehetett szerelni hagyományos, vegyi és nukleáris robbanófejekkel. A rakéták szórása a maximális hatótávolságon belül elérte az 1000 métert, így vegyi vagy nukleáris robbanófejjel lehettek volna hatásosak. Az MN-ben a 8K14-et 1973-ban rendszeresítették. (1 dandárba 9 indítójármű tartozott.) Mivel nem illett az ország rendszerváltozás utáni védelmi koncepciójába, a Luna M-el együtt az elsők között, 1991 elején kivonták a hadrendből.

Lengyelország és Csehszlovákia 4-4 rakétadandárt hozott létre.⁴⁴ A nukleáris tölteteket és robbanófejeket a VSZ-államokban állomásozó szovjet alakulatok szállították az egyes országokba, ezek fölött a parancsnoki-, őrzési-, raktározási- és szállítási feladatokat kizárólag a szovjet fél látta el.

A moszkvai döntéshozók olyan harcértékkel és képességekkel ruházták fel a lengyel hadsereget, amellyel a régió egyik hadserege sem rendelkezett. A tagállamok közül egyedülként a Lengyel Néphadsereg néhány katonája kapott kiképzést a „speciális”⁴⁵ eszközökkel kapcsolatban. A 60-as évek végétől lengyelországi szovjet raktárakban, szovjet szakértők felügyelete mellett lengyel tisztek végezték „saját” nukleáris eszközeik karbantartását, illetve a nukleáris képességgel rendelkező repülőgépek pilótái kiképzést kaptak atombombák használatával kapcsolatban. A VSZ-országok légierijének nukleáris képességét eleinte a Szu-7-es és a MiG-21-es típusok biztosították.⁴⁶ A MiG-21PFM révén Bulgária 1965-től, az NDK, Lengyelország, Románia, Csehszlovákia 1966-tól, Magyarország az MF változattal 1971-től tett szert elméleti nukleáris képességre.⁴⁷

A szovjet csapatok a harcászati nukleáris fegyverek sorozatgyártásának beindításától és hadrendbeállításától, az 50-es évek közepső harmadától⁴⁸ 1990 tavaszáig tároltak ilyen eszközöket a VSZ tagállamainak területén. A tárolt „speciális” eszközök számáról és fajtájáról a tagállamok legfelsőbb vezetése sem rendelkezett pontos információkkal. Grósz Károly a Magyarországon tárolt eszközökről úgy nyilatkozott: „Azt az okmányt, amit én láttam, Kádár János írta alá. [...] az általam megismert okmányban az ideszál-

⁴⁴ Lengyelország és Csehszlovákia a Berlin–Varsó–Moszkva fő hadműveleti irány mentén helyezkedett el.

⁴⁵ A hivatalos dokumentumokban rendszerint ezt a kifejezést használják a nukleáris eszközök megnevezéseként.

⁴⁶ A Szu-7-ek Csehszlovákiába (kb. 60 db) és Lengyelországba (kb. 40 db) 1964-ben kerültek. Az 1964-ben gyártásba vett MiG-21PFM-től („94-es típus”) a 21-es valamennyi vadász változata kisebb átalakítást követően elméletileg alkalmas volt atomfegyver célba juttatására. A „speciális” alváltozatok (pl. a 94N) már a gyárban megkapták a szükséges kábelevezést, így azokba már csak a pilótafülkében elhelyezendő kezelőpanelt kellett utólag beszerezni.

⁴⁷ A „94N gyártmányt” – a Szovjetunió kívül Lengyelország (12 db), Csehszlovákia (9 db) és Románia (23 db) rendszeresítette. Ezek a számok viszonylag jelképes, 1-2 századnyi erőt jelentettek. Csak a lengyel légierő gépeihez készleteztek atomfegyvert.

⁴⁸ Holloway, i. m. 1994, 325. Nagyjából ebben az időszakban kerültek Nyugat-Európába is az amerikai nukleáris eszközök.

lítás időpontjáról, helyéről, illetve maguknak az eszközöknek a technikai leírásáról semmiféle információ nem volt. Ez egy elvi megállapodás volt.”⁴⁹

1990. október végén Mihail Mojszejev hadseregtábornok, szovjet vezérkarfőnök Brüsszelben bejelentette, „a Szovjetunió Magyarországról és Csehszlovákiából az összes odatelepített atomfegyvert kivonta”.⁵⁰ A „Csehszlovákiában állomásozó szovjet csaptoknál 1990 márciusáig tároltak nukleáris tölteteket”.⁵¹

Akkoriban a szovjet vezetés kevés információt hozott nyilvánosságra a Kelet-Európában tárolt nukleáris eszközökkel kapcsolatban. „A Varsói Szerződés Szervezete működésének keretében (a Szovjetunió) nem jelentős mennyiségű nukleáris robbanótöltetet helyezett el a Magyar Köztársaság (akkor Magyar Népköztársaság) területén. Az új magyar politikai és katonai vezetés 1990 tavaszán-nyarán történő megalakulásának idejére a nukleáris tölteteket Magyarország területéről kivonták, így (szovjet részről) nem merült fel annak szükségessége, hogy ebben a kérdésben információt adjanak át a Magyar Köztársaság hadvezetésének.”⁵²

Borsits László altábornagy, akkori vezérkarfőnök⁵³ úgy nyilatkozott, hogy „Csehszlovákiában és az NDK-ban, a 80-as években a Szovjetunió telepített atomfegyverek továbbítására alkalmas SS-21-es, 22-es és 23-as rakétákat. Az nem ismeretes, hogy ezeket felszerelték-e atomtöltettel.” Dubinyin tábornok, az Északi Hadseregcsoport parancsnoka, a Lengyelországból történő csapatkivonás megkezdése alkalmából összehívott sajtótájékoztatón azt mondta, hogy: „vegyi fegyvereket nem, de atomtölteteket tároltak Lengyelországban az ott állomásozó szovjet egységek”.⁵⁴

⁴⁹ A honvédelem négy éve... i. m. 1994, 5.

⁵⁰ Uo. 1.

⁵¹ Nálunk is volt atomtöltet? Népszabadság, 1991. április 20., 1.

⁵² A szovjet honvédelmi minisztérium közleménye. M. Lengyel László: Hivatalos szovjet válasz a Népszabadságnak: Igen, voltak atomtöltetek Magyarországon. Népszabadság, 1991. április 25., 1.

⁵³ A jelzett interjúban utalást találunk Borsits altábornagy egy korábban (1990. október 26-án) tett nyilatkozatára, melyben tagadta, hogy Magyarországon atomeszközöket tároltak volna. Állítása szerint nem voltak hiteles információi ezzel kapcsolatban. Az idézett interjúban elismeri az atomfegyverek magyarországi meglétét.

⁵⁴ Ritecz Miklós: Lengyel területen ott voltak a szovjet atomfegyverek. Népszabadság, 1991. április 10., 2.

Kelet-európai kitekintés

1989–90 folyamán a két Németország egyesítésének gondolata, illetve az egyesítés folyamata nem csak a Szovjetunióban és Csehszlovákiában, illetve Lengyelországban, hanem Európa nyugati felén is komoly ellenállásba ütközött. Különösen Franciaországban érezték úgy, hogy az 1945 után kialakult belső európai egyensúly felbomlása kedvezőtlen eredményekkel (Párizs európai szerepének leértékelődésével, növekvő német gazdasági konkurenciával stb.) járhat. További problémaként jelentkezett az egyesített Németország NATO-tagsága, illetve ennek „ellentételezéseként” a korábban említett, Máltán tett amerikai ígéret.

A rendszerváltozást követően, mielőtt Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban komolyan kezdtek volna foglalkozni a kelet-európai államok NATO-csatlakozásával, néhány gondolkodó Keleten és Nyugaton egyaránt úgy vélte, hogy az egyesített Németország újra komoly hatalmi befolyást szerez az egykori VSZ-államok területén, illetve az átalakulás német gyámkodás mellett valósul majd meg. Alexandr Panarin úgy vélte (túl azon, hogy Oroszország számára Kelet-Európa a régió szláv lakosságával együtt „elveszett”), „Közép-Európát Németország kovácsolja össze, és aligha lesz hajlandó arra, hogy ezt valódi egyenlőség és konszenzus alapján tegye”.⁵⁵ John Lukacs szerint „vanak államok és kormányok, amelyek inkább Németország felé hajlanak vagy fognak hajlani, mint az Egyesült Államok vagy Nagy-Britannia vagy más nyugat-európai országok felé. [...] Valamiféle német túlsúly [...] lesz Európában, különösen Kelet-Európában. Csak az a kérdés, mekkora és milyen.”⁵⁶

A balti államok eleinte történelmi, regionális alapon szerveződő közös politikai, katonai szervezeteket hoztak létre. Ezek között volt olyan, amelyekhez elvben Lengyelország és Ukrajna is csatlakozott volna. A közös katonai projektek közül jó néhány ma is működik. Némelyikben a skandináv országok is részt vesznek (BALTRON⁵⁷, BALTNET⁵⁸, BALTCISS⁵⁹, BALT-

⁵⁵ Panarin, Alexandr Szergejevics: Oroszország a világtörténelem ciklusaiban. In: Oroszország és Európa. Orosz geopolitikai szöveggyűjtemény. Szerk.: Siselina, Ljubov–Gazdag Ferenc. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2004, 406.

⁵⁶ Lukacs, John: A XX. század és az újkor vége. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2006, 287–288.

⁵⁷ Baltic Naval Squadron [Balti haditengerészeti (főként kutató-mentő és aknakutató) század]

⁵⁸ Baltic Air Surveillance Network [Balti Légtérfelderítő Rendszer], 2000 óta működik.

⁵⁹ Baltic Information System [közös parancsnoki és irányító központ]

SEA⁶⁰ stb.). Lengyelország és Litvánia közös békefenntartó zászlóalj (LIT-POLBAT⁶¹) hozott létre. Ám a gyakorlatban bebizonyosodott, hogy a három balti országot nem lehet minden szempontból „egy kalap alá venni”. Haderőfejlesztéseikben mások a prioritások, gazdasági teherviselő-képességeik is eltérőek, és a három ország közötti közlekedés is komoly problémát jelentene.⁶² A balti államok haderőit szinte a semmiből kellett megteremteni.⁶³ Felszerelésüket finn, svéd, dán és német készletekből biztosították. A hadseregek létrehozásához szükséges pénzügyi támogatás és a kiképzésben nyújtott segítség is ezekből az országokból érkezett. A baltikumi reguláris hadseregek létrehozása mellett a svájcihoz hasonló, milícia-szerű, „fél-reguláris”, önkéntes és lakóhely szerinti alapon szerveződő területvédelmi erők jöttek létre. Az országok honvédelmi filozófiáját áthatotta a „totális védelem” elve, ami szerint az országot érő (orosz) agresszió esetén minden erejüket a védelem szolgálatába állítják, és minden polgár fegyvert fog.

Észtországban épp csak megkezdődött a hadsereg létrehozása, amikor a legfontosabb katonai erőt már a Területvédelmi Erő (Védelmi Liga), a Kalit-seliit képezte. A függetlenség kikiáltása óta a Liga szerepét és feladatait átgondolták és módosították (pl. polgárvédelem, katasztrófavédelem), létszámát és költségvetését csökkentették.

A rendszerváltozást követően a Lett Nemzeti Fegyveres Erők az elnyomás éveire emlékeztették a letteket.⁶⁴ Az igen alacsony társadalmi elismertséghez hozzájárult többek között néhány olyan, a rendszerváltozás előtti időkből visszamaradt és más VSZ-hadseregben is tapasztalható szokás (pl. a ka-

⁶⁰ Baltic Security Assistance [Balti-tengeri Regionális Együttműködési Tanács], amelynek Németország és Nagy-Britannia is tagja.

⁶¹ Lithuanian-Polish Peace Force Battalion

⁶² A vasútvonalak sugárirányban, Oroszország felé futnak, és az egymás közti keresztirányú vonalakat csak mellékvonalként építették ki. A közúti közlekedés is csak egy fő vonalra koncentráldik.

⁶³ 2004. áprilisi NATO-csatlakozásuk óta a régió légterének védelmét, rotációs rendszerben, a többi tagállam repülői biztosítják. A litvániai Siauliai városától 5 km-re elhelyezkedő Zoknia repülőtéréről általában 4 NATO géppel, nagyjából 150 fős állomány biztosítja légtervédelmet.

⁶⁴ A lett népesség 2/3-a szkeptikusan vélekedett a hadsereggel kapcsolatban, és annak hasznosságát is kétségbe vonta. A lett kormányzat lépésről lépésre, felvilágosító, népszerűsítő propagandával elérte, hogy ma már a hadsereg megítélése pozitív a lettek körében. Lásd: Nagy Péter: Lettország biztonság- és védelempolitikája. Új Honvédségi Szemle, LVIII. évf. (2004) 5. sz., 42.

tonákkal való kegyetlen bánásmód), ami tovább erősítette a lett hadsereg negatív megítélését. A lett önkéntes erőket viszont megalakulásuktól kezdve erős szimpátia övezte. A Nemzeti Gárdát – Zemesardze – elismerték. A 90-es évek folyamán feladatait átalakították, és fokozatosan integrálták a hadseregbe.

Litvániában azon túl, hogy a lakosság zöme a nemzet újbóli „magára találásának” szimbólumaként tekintett a hadseregre, létrehozták az Önkéntes Nemzeti Honvédelmi Erőt (Krašto Apsaugos Savanoriu Pajėgos – KASP). Litvániát számos NATO-kritika érte a KASP politikai állásfoglalásai miatt. Időközben csökkentették szerepét, de a testületet nem szüntették meg. Litvánia és Kalinyingrád esetében az ottani haditengerészeti és légitámaszpontok, illetve az ott állomásozó orosz haderő több problémát is felvethet. Ilyen lehet például a litván területen húzódó, Oroszország és az enkláve közti összeköttetést biztosító, elsősorban katonai tranzittal kapcsolatos probléma. Az ezredfordulót, illetve az Európai Unióba történő lengyel belépést követően a lengyel haderőt jelentős ütőerővel ruházza fel a varsói politikai vezetés. Mindez markáns lengyel külpolitikával párosul. A lengyel haderő NATO-szerepvállalásait, korszerű fegyverzetrel történő ellátását időnként Moszkvában úgy értékelik, hogy „szorul a lengyel hurok Kalinyingrád térsége körül”,⁶⁵ továbbá nehezményezik azt az 1995-ös washingtoni kongresszusi határozatot, mely szerint az Egyesült Államok el kívánja érni az enkláve demilitarizálását. Ugyanakkor Hollandia szentpétervári főkonzulja néhány éve „az európai fészekben lévő orosz kakukknak” nevezte Kalinyingrádot.⁶⁶

A balti államokban létrehozott önkéntes erők létrejöttét alapvetően a visszarendeződéstől, a függetlenség elvesztésétől való félelem motiválta, és az, hogy a balti államokban úgy érezték, a nyugat-európai intézményekben (NATO, EU stb.) történő integrációjuk vontatottan haladt. Az ezredfordulóra tovább csökkent a nyílt európai katonai konfliktusok valószínűsége. A NATO-bővítéssel kapcsolatos orosz magatartás is enyhült, továbbá a balti államok NATO-csatlakozása is bizonyosabbá vált. Ezért veszítettek súlyukból a milícia-szerű testületek.

⁶⁵ Pirityi Sándor: Gondolatok Lengyelország biztonságpolitikájáról. http://www.hm.gov.hu/hirek/kiadvanyok/uj_honvedsesegi_szemle/gondolatok_lengyelorszag_biztonsagpolitikajarol_2 (2010-05-11)

⁶⁶ Uo.

A skandináv országokkal történő együttműködés további példája, hogy 1995-től, Partnership for Peace-országként, a dán kontingens részeként mindhárom balti ország katonái jelen voltak Horvátországban. A balti államok 2004. márciusi NATO-csatlakozásáig sok politikai segítséget kaptak a skandináv NATO-államoktól. A jelöltek tagságát Dánia és Norvégia támogatta leginkább, hozzájuk csatlakozott a semleges, de a NATO-val jó kapcsolatokat ápoló Svédország és Finnország is. 1996 tavaszán olyan brit és német vélemények hangzottak el, miszerint a balti államoknak a NATO helyett a skandináv államok felé kellene közeledniük. A dán és norvég vezetés az erkölcsi rokonszenv mellett azért is támogatta a baltiak észak-atlanti integrációját, mert attól tartottak, hogy a Baltikum biztonságának dán–norvég garantálását (amire véleményük szerint nem lettek volna képesek) esetleg más NATO-államok is szorgalmazni fogják.

Asmus még egy szempontot megjelöl, amiért a skandinávok a baltiak NATO-tagsága mellett érveltek. Ha a Baltikum biztonságának skandináv vezetésű átalakításába hiba csúszna, akkor a térség leggyengébb pontján az esetlegesen kialakuló újabb, a hidegháborús helyzethez hasonló konfliktusban az orosz előrenyomulás minden bizonnyal sikerrel járna. „Az északi államok sokat tehetnek a baltiak érdekében, de realisan nézve a dolgokat a skandinávok nem garantálhatják a balti biztonságot.”⁶⁷ „Nekünk csak a nem biztonsági jellegű intézkedéseket hagyják meg.”⁶⁸

A bővítésről folyó viták kezdetétől (az ország mérete, lakosainak száma, földrajzi elhelyezkedése miatt) Lengyelország számított a legesélyesebb jelöltnek. A NATO-elvárásoknak megfelelő civil kontroll létrehozását számos nyugati kritika érte. Ennek alapja a Wałęsa elnök által a fegyveres erők felett kiépített túlzott hatalmi koncentráció volt. Jó kapcsolatokat igyekezett kiépíteni a lengyel hadsereg vezető beosztású tisztjeivel, aláásva ezzel honvédelmi miniszterének, Piotr Kołodziejczyknek a tekintélyét. Egy lengyel parlamenti vizsgálat is megerősítette, hogy a hadseregben nem érvényesül teljes mértékben a civil kontroll. A parlament megszavazta az ehhez szükséges törvényt, de Wałęsa megtagadta annak aláírását. A probléma 1996-ig állt fenn, amikor az új elnök, Alexander Kwaśniewski végül aláírta a törvényja-

⁶⁷ Martii Ahtisaari finn elnök Warren Christopher amerikai külügyminiszterhez intézett szavai: Asmus, i. m. 2003, 234.

⁶⁸ Jan Eliasson svéd miniszterhelyettes Peter Tarnoff amerikai külügyminiszter-helyetteshez 1996 elején intézett szavai: Asmus, i. m. 2003.

vaslatot. A hadsereggel kapcsolatos kritikák csak közvetlenül a madridi NATO-csúcs előtt szűntek meg, amikor a vezérkar főnökét, a nyugati államokkal szemben továbbra is bizalmatlan Tadeusz Wileckit felmentették beosztásából.

Csehszlovákia volt Lengyelország után a második legesélyesebb jelölt a NATO bővítésének vonatkozásában. A bevezetésre kerülő reformok sikere, a politikai stabilitás mind arra engedett következtetni, hogy csatlakozásának dátuma csak attól függ, hogy Washington milyen gyorsan tudja meggyőzni szövetségeseit és Oroszországot a bővítés időpontjával kapcsolatban. Miután 1993 januárjában Szlovákia kikiáltotta függetlenségét, Prága helyzete többek között gazdasági téren még könnyebbé vált. A szétválást követően Prága és Pozsony a haditechnikai eszközökön általában 2:1 arányban osztozott. Szlovákia Vladimir Mečiar magatartása miatt egyre távolabb került a bővítésre esélyesek körétől, s „a csoport sereghajtói közé esett vissza”.⁶⁹ Mečiar a régi, keleti irányú kapcsolatok és piacok, illetve a korábbi katonai és biztonsági viszonyrendszer megóvása mellett állt ki. Az Oroszország „befolyásának megőrzése fejében szerzett gazdasági előnyök megkönnyítették a szlovák lakosság számára a politikai rendszerváltozás nehézségeinek elviselését”.⁷⁰

Románia rendszerváltozás utáni első elnökének, Ion Iliescunak a meghozandó reformok iránti elkötelezettsége nem volt meggyőző a NATO-bővítés szükségességét leginkább hangsúlyozó amerikai vezetés számára. Az Iliescu alatti kormányokban és a bukaresti parlamentben hallható szélsőséges hangok bőven ellensúlyozták a román külpolitika eltökélt NATO- és EU-csatlakozási szándékát. Washingtonban is tudtak a jövőben kibővülő NATO egységét potenciálisan veszélyeztető román–magyar vitás kérdésekről, amelyeket (a Nyugat ösztönzése mellett) kölcsönös alapszerződések aláírásával rendeztek.⁷¹ A román NATO-tagság kérdése Szlovénia tagságával párhuzar-

⁶⁹ Tony Lake nemzetbiztonsági tanácsadó 1996. június 7-i jelentése. Lake hozzáteszi, Bulgária „nem mutat érdeklődést”. Asmus, i. m. 2003, 241.

⁷⁰ Szabó A. Ferenc: Könyvek a szlovák biztonságpolitikáról. Új Honvédségi Szemle, LVI. évf. (2002) 3. sz., 126.

⁷¹ A magyar–román alapszerződés megkötésére 1996-ban, a szlovák–magyar alapszerződésre egy évvel korábban került sor.

mosan merült fel. Bukarestet elsősorban Franciaország⁷² (valamint a Párizst támogató Spanyolország, Portugália) és a déli szárny erősítése mellett érvelő Törökország támogatta (a szlovén tagság legfőbb támogatója Olaszország volt). A romániai reformokkal kapcsolatos amerikai vélemény csak Emil Constantinescu 1996 végi hatalomra kerülése után változott meg. Az idő azonban rövidnek bizonyult a tagság elnyeréséhez.

Ukrajna a VSZ fennállásának idején a kelet-európai ütközőzóna mögött, a Szovjetunió központi országrészeinek előterében, a várható ellenséges NATO-támadás fő irányában helyezkedett el. A Szovjetunió felbomlását követően a világ 3. legerősebb nukleáris erejét birtokolta, és megörökölte Európa egyik legnagyobb létszámú hadseregét.⁷³ Az amerikai diplomácia ezért kísérelte megkülönböztetett figyelemmel az ukrán (és ugyanezen okok miatt a belorusz) politikai átalakulást, és fogadta megnyugvással, hogy Kijev a függetlenség 1991-es kikiáltásakor lemondott nukleáris eszközeiről, 1993-ban pedig a semlegesség mellett döntött.⁷⁴ 1994 és 1996 között az ukrán nukleáris eszközöket Oroszországba szállították. A NATO és Ukrajna közötti kapcsolatokat 1997-ben egy Partnerségi Chartával tették szorosabbá.

Leszerelés után

Említést érdemel a kelet-európai hadseregekben feleslegessé váló haditechnikai eszközök kérdése. Az alapprobléma az volt, hogy a nemzetközi szerződések értelmében jelentős mennyiségű haditechnikai eszköz vált feleslegessé, amelyeknek csak egy része volt elavult. Hatástalanításuk és megsemmisítésük komoly összegeket emésztett fel. Másik részük gyakran élettartamának felét

⁷² A román tagság erőteljes francia támogatásának oka sokak szerint az „Amerika-barát” Lengyelország ellensúlyozása volt.

⁷³ 2500 harcászati nukleáris fegyveren kívül 1280 robbanófej, kb. 800 000 fős hadsereg, 6500 harckocsi, 1500 harci repülőgép, 350 hadihajó. Lásd: Kővári László: Gondolatok Ukrajna biztonságpolitikai helyzetéről. Új Honvédségi Szemle, LVIII. évf. (2004) 4. sz., 51.

⁷⁴ A VSZ-országok által 1990-ben aláírt CFE-szerződésben rögzített limiteket a tagállamok 1990 novemberében szétosztották egymás között. A Szovjetunió felbomlását követően, 1992-ben az utódállamok is „megosztottak” a szovjet keretszámokon. A szerződésben vállaltak teljesítése után a NATO és Oroszország között erőegyensúly jött létre. Ekkor fogalmazódott meg az orosz kritika, miszerint a kialkudott számú fegyverzetbe az Oroszország ázsiai területein elhelyezett fegyverek is beletartoznak.

sem elért, korszerűsítéssel vagy anélkül még évekig használható nagy értékű eszköz volt. Utóbbiakra minden kelet-európai ország igyekezett vevőt találni. A potenciális vevők (akik maguk is orosz vagy orosz eredetű fegyvert használtak) kevesen voltak, az érvényben lévő nemzetközi szerződések alapján „engedélyezett vevők” száma pedig még kisebb volt. Azokban az országokban, ahol jelentős hadiipar létezett, a leépítés és átalakítás igen nehéz feladatnak ítélték.⁷⁵

A felesleges eszközökkel kapcsolatban két lehetőség kínálkozott. Kedvezőbb alkalomra várva tovább raktározni⁷⁶ vagy megsemmisíteni ezeket az eszközöket.⁷⁷ Egyes helyeken, vállalva a nemzetközi bonyodalmakat, megpróbálták illegális módon pénzzé tenni a haditechnikát. (A leggyakrabban Bulgária és Ukrajna szerepelt a híradásokban.) Számos esetben az egykori Szovjetunió az általa gyártott eszközök (pl. harckocsik) gyártásának jogát eladta szövetségeseinek, illetve bizonyos eszközök gyártása legnagyobb részt a szovjet tagköztársaságokban történt (pl. Ukrajna, Belorusszia, Grúzia). Ha ezek az országok eladóként jelentkeztek, abban az esetben szükség lett volna a licencátadó jogutódjának, Oroszországnak a beleegyezésére. Sok esetben ez elmaradt.

A keleti blokk feleslegessé vált fegyvereivel kapcsolatos problémák egy másik, ritkább típusával is találkozhattunk a híradásokban. Néhány nagy értékű, hatástalanított eszköz (pl. vadászpilóta nélküli repülőgépek) a 90-es évek folyamán

⁷⁵ Egy példa: Csehszlovákia 1985 és 1989 közötti 2,65 milliárd dollár értékű szállításával a nehézfegyverek exportlistáján a 7. helyen állt. Legfőbb partnerei Irak, Irán. Líbia és Szíria voltak. Hadiipari kapacitás exportja is jelentős volt. Harckocsi és lövéspáncélos alkatrészeket gyártó üzemet telepített Líbiába; egyéb hadianyaggyártó kapacitást Indiába, Etiópiába, Iránba és Irakba. Lásd: Szabó László: A Cseh és Szlovák Köztársaság biztonságpolitikájáról. Új Honvédségi Szemle, XLV. évf. (1998) 8. sz., 53. Az iparág kb. 110 üzemnek (ennek 80%-a szlovák területen) és 100 ezer embernek adott munkát a Cseh és Szlovák Köztársaságban 1991-ben. 2001–2002 folyamán több szlovák hadiipari cég keveredett fegyverkereskedelemmel kapcsolatos visszaélésekbe, ami miatt Szlovákiát több külföldi bíráló érte.

⁷⁶ A raktárban tartott fegyverek és berendezések üzemképességének megőrzése érdekében a raktározás időtartama alatt is el kellett végezni bizonyos szintű karbantartási munkákat.

⁷⁷ 1993-ban egy T-34-es vagy T-55 megsemmisítése „közel százezer” forintba került. Lásd: A tankokat szétszedik ugye? TOP GUN (1993) 2. sz., 53. Más adatok szerint az 1996. november 15-ig megsemmisített 100 db T-55-ös megsemmisítésének ára darabonként 15 000 dollár volt. Lásd: Csapody Tamás: Jogszabálysértő harckocsibeszerzés. Eszmélet, 8. évf. (1996) 32. sz., 184–203.

magángyűjtők, múzeumok tulajdonába került. 1997-ben a Moldovai Köztársaság kínálta eladásra egy repülőszázadnál valamivel több (21 db) MiG-29-es vadászgépét.⁷⁸ A gépeket, hogy azok ne kerülhessenek „rossz kezekbe”, az Egyesült Államok vásárolta meg, mert a potenciális vevők között Irán is szerepelt.⁷⁹ Az üzlet, amely egy volt azoknak az eseteknek a sorában, amikor korszerű szovjet/orosz haditechnikai eszközök kerültek az Egyesült Államokba, Moszkva érdekeit sértette.⁸⁰

A NATO-csatlakozás kritikája⁸¹

A NATO-csatlakozásunkkal szembeállított egyik vélemény az, hogy a csatlakozás mellett érvelők (félresöpörve minden egyéb alternatívát) szinte kivétel nélkül a „NATO-tagság az EU előszobája” elvét hangsúlyozták, vagyis azt, hogy reménybeli EU-tagságunk elengedhetetlen feltétele az észak-atlanti szervezethez történő csatlakozás. Magyarország NATO-csatlakozási ötletét különböző okok miatt minden parlamenti párt elfogadta. A NATO-ellenesség rendszerellenességgel, rendszerváltozás-ellenességgel ért fel e pártok szemében. Aki megkérdőjelezte a csatlakozás szükségességét, azt az alkotmányos

⁷⁸ A gépek közül 1 db kétüléses UB (harci kiképző), a fennmaradó 20 harci változat közül 14 a korszerűbb, nukleáris képességű „Sz” változat volt. Ez utóbbi volt a fő ok, amiért a washingtoni kormányzat közbeavatkozott. A megegyezés értelmében a 21 gépen kívül tartalék alkatrészek és 500 db R-73-as infravörös légiharc-rakéta is az Egyesült Államokba kerültek.

⁷⁹ A vásárlásról 1997 júniusában történt megegyezés, amelyet november 4-én jelentett be William S. Cohen védelmi miniszter. A gépek megvétele a CTRP (Cooperative Threat Reduction Program) képviselőinek felügyelete mellett zajlott le. 1993-as megalakulása után ez a szervezet követte nyomon az egykori szovjet nukleáris eszközök számának csökkentését, megsemmisítését, illetve igyekeztek megakadályozni, hogy azok más államok birtokába kerüljenek. Belorusszia, Kazahsztán és Ukrajna atomarzenáljának leszerelésében is ez a szervezet vett részt. A programot (az indítványozó Sam Nunn és Richard Lugar szenátorok után) Nunn-Lugar programnak is nevezték.

⁸⁰ A MiG-29-es „Sz” változatát a Szovjetunió nem ajánlotta fel exportra (VSZ-szövetségeseknek sem), azokat „saját használatra”, a szovjet frontrepülőknél és a légvédelemnek szánták.

⁸¹ A magyar NATO-csatlakozással leggyakrabban szembeállított, 1999 előtti ellenérvek java részét (korábbi írásaik alapján) Csapody Tamás és Vit László gyűjtötték össze és foglalták rendszerbe Ámokfutás a NATO-ba c. könyvükben. A tagság további kritikáját a Baloldali Alternatíva Egyesülés (BAL) adta, érveiket négy füzetben adták közre, amelyek az egyesülés honlapján is olvashatók.

demokrácia és a jogállamiság kerékkötőjének állították be, és szándékait (pacificista, ökológiai vagy más alternatív célok) azonosították a Thürmer Gyula vezette Munkáspárt törekvéseivel. Rövid idő alatt, „a NATO-ellenesség gondolata Magyarországon szalonképtelenné és hiteltelenné vált”.⁸² Aki a csatlakozással kapcsolatos kritikai véleményt fogalmazott meg, annak számolnia kellett a politika, a közélet, a társadalom és a média által történő kiközösítés veszélyével. Ennek velejárójaként sokkal inkább a csatlakozás melletti propaganda (NATO-kommunikáció), semmint a tagságról szóló tájékoztatás érvényesült. „A tudományos munkák és kiadványok szintén kivétel nélkül NATO-hívó szerzőknek adnak helyet.”⁸³ Csapody nem a NATO-kommunikációra fordított összegben vagy annak forrásaiban látta a problémát, hanem abban, hogy azok „99 százalékban a NATO-csatlakozás mellett kiálló célokra kerülnek felhasználásra”.⁸⁴

A csatlakozással kapcsolatos kritikai észrevételek másik területét a NATO-tagságról szóló népszavazás jelentette. A propaganda része volt a más NATO-tagállamok csatlakozását megerősítő vagy elfogadó népszavazási eredmények bemutatása. Csatlakozó államban addig csak Spanyolországban történt népszavazás, de arra is négy évvel az esemény után került sor. Vit emlékeztet egy még jelentősebb tényre:⁸⁵ a „többiek” többnyire alapító államok voltak és nem csatlakozók. Az alapítók és az 1949 utáni NATO-tagok (Görögország és Törökország – 1952, NSZK – 1955, Spanyolország – 1982), a 90-es évektől alapvetően eltérő történelmi szituáció körülményei között váltak a szövetség tagjaivá.

1997 szeptemberében a BAL Egyeztető Bizottsága pontokba szedve, szórólapon tette közzé a csatlakozással kapcsolatos ellenérveit *Mondj NEM-et a NATO-ra!* címmel. Összefoglalva mondanivalójukat: 1. A NATO szétválasztja Európa népeit, és szembeállítja a magyar kisebbséget a környező szláv népekkel. A bővítés a régió nacionalistáinak kedvezhet; Oroszországnak az európai folyamatokból történő kirekesztése destabilizálja Oroszországot és a kelet-európai régiót. 2. Orosz katonai fenyegetés nem létezik, értelmetlen a szervezet

⁸² Csapody Tamás: Népszavazás és demokrácia. In: Ámokfutás a NATO-ba. Szerk.: Csapody Tamás–Vit László. Budapest, Cartafilus Kiadó, 1997, 238.

⁸³ Csapody Tamás: Tájékoztatás vagy propaganda? In: Csapody–Vit, i. m. 1997, 291.

⁸⁴ Uo. 292.

⁸⁵ Vit László: Népszavaztatás. In: Csapody–Vit, i. m. 1997, 273–277.

keleti bővítése; amelynek valódi célja, hogy a nagyhatalmak és a tőkés érdekcsoportok közelebb kerülhessenek a keleti nyersanyagforrásokhoz, kül- és belföldön befektetett tőkéiket, illetve a tőke korlátozás nélküli mozgását katonailag is biztosíthassák. 3. A szervezet kiterjesztése nem védi meg a visegrádi országokat. Ehelyett újraosztja a fegyverpiacokat, újraindítja a fegyverkezési hajszát, növelve ezzel a fegyvergyártók profitját. A bővítés potenciális felvonulási területté teszi az országot, ami háborús veszélyt jelent. A magyar népnek nem áll érdekében, hogy idegen haderők szállják meg az országot és az sem, hogy magyar katonákat vezényeljenek külföldre, ha bármely NATO-ország konfliktusba keveredik. 4. A csatlakozással járó fegyverkezés helyett a felszabaduló forrásokból a szegényebb társadalmi csoportok érdekében rövid idő alatt javíthatók lennének az egészségügyi és oktatási feltételek. 5. A NATO nem demokratikus szervezet (pl. Portugáliában, a szervezet megalakításakor, Salazar tábornok rezsimje volt hatalmon). 6. A nagyhatalmak vezetőinek 1989-es ígéreteivel ellentétben a VSZ megszűnését (ezáltal a NATO feleslegessé válását) követően nem épült ki új európai biztonsági rendszer. Az azóta kitört délszláv háború óriási pusztítást okozott. Az Egyesült Államok kormánya nem képes a kisebbségi problémák megoldására ebben a régióban, mert ott-hon sem képes erre. Cipruson évtizedek óta fennáll a konfliktus a két NATO-tag, Görögország és Törökország között. 7. 1997-ben senki sem fenyegette Magyarországot.

A BAL korábban más érveket is megfogalmazott. Véleményük szerint a NATO-nak érdekében állt, hogy a „fenyegetett” Nyugat és a veszélyesnek tekintett Oroszország és Balkán között ütközőállamok zónája jöjjön létre, hogy egy esetleges katonai támadás vagy háborús konfliktus, illetve gazdasági ellehetetlenülés következtében útra kelő menekültáradatnak a NATO-országok érdekeit szem előtt tartó államok vessenek gátat, továbbá, hogy az egykori VSZ-országokat a katonai-ipari komplexum felvevőpiacává tegye. A nyugati elittel való kiegyezés nem a független külkapcsolatok kialakítását jelenti. Azzal gazdasági függetlenségünk után politikai függetlenségünket is feladnánk, holott Ausztria példája is bizonyítja, hogy a szervezetbe való belépés nem feltétele az Európai Unióhoz történő csatlakozásnak. Illúzió, hogy a NATO képes volna megteremteni a népek egyenjogúságán alapuló, kollektív európai biztonsági rendszert. A boszniai tapasztalatok megmutatták, hogy pusztán békefenntartó szerepben a szervezet csak ott érdekelt a hatékony fellépésben, ahol a konfliktus a meghatározó tagországok érdekeit sérti.

Andor László még egy érvet említ. Ha a NATO-tagság megnövelné a külföldi befektetők biztonságérzetét, akkor számottevően felerősödhetne a tőkebeáramlás. Ha ez így van, akkor – teszi fel a kérdést – miért jöttek eddig is a befektetők, köztük számos NATO-tagországból? „Vajon nem törpül-e el a katonai szövetségi tagság szerepe a közgazdasági tényezők mellett [...]. Amennyiben a NATO-tagság és a külföldi tőke bejövétele között mégis lenne kapcsolat, úgy azon kellene elgondolkodni, hogy efféle militarista feltételekkel szükségünk van-e a külföldi tőkére [...]?”⁸⁶ Érveit folytatva megjegyzi, hogy az észak-atlanti szervezetben – a gyakran hangoztatottal ellentétben – nem működik konszenzusos döntési mechanizmus. „Azt [...] sohasem teszik hozzá, hogy ez a konszenzus azt jelenti, hogy az amerikai véleménnyel (akarattal) senki sem helyezkedik szembe.”⁸⁷ Továbbá utal arra, hogy komoly politikai erők „el akarják jelentékteleníteni az ENSZ-t, amely – legalábbis formálisan, mint univerzális szervezet – az USA fölött áll, a Biztonsági Tanács keretében több-kevesebb kontrollt gyakorol az amerikai törekvések fölött. A globális biztonság szervének a NATO-t szánják, amelynek székhelye és főtitkára lehet európai, mégis egyértelműen és félreérthetetlenül az Egyesült Államok irányításával működő szervezet.”⁸⁸

A kritikai véleményeket megfogalmazó szerzők írásaiból az tűnik ki, hogy a bővítés a „népek érdekeinek” gyakran hangoztatott figyelembe vétele helyett a Nyugat – köztük elsősorban az Egyesült Államok – hatalmi elitjének politikai érdekérvényesítő képességének eredménye. E folyamat – vélik a szerzők – összefüggésben állt a Balkán hatalmi felosztásával, a Nyugat-Európából (Németországból) kiszoruló Egyesült Államok katonáinak a visegrádi államok területén, de főként a Balkánon tapasztalható megjelenésével. Ezek nem a folyamatok (pl. a balkáni fegyveres konfliktusok) előre nem kiszámítható eredményei voltak, hanem egy korábban kitűzött cél megvalósításának mérőföldkövei. Gyakran említés esik Koszovó világviszonylatban is jelentős cink- és ólomkitermeléséről, amelyet sokszor hoznak összefüggésbe Washington balkáni szándékaival.⁸⁹

⁸⁶ Andor László Az euroatlanti csomag. *Eszmélet*, 8. évf. (1996) 32. sz., sz., 204–219.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ A kérdés részletes elemzését lásd: Krausz Tamás: A nagyhatalmak és a Jugoszlávia elleni NATO-légiháború okai. In: *A Balkán-háborúk és a nagyhatalmak*. Szerk: Krausz Tamás. Budapest, Napvilág Kiadó, 1999, 119–128

Miután Clinton elnök a NATO kelet-európai bővítése mellett döntött, többen úgy vélték, hogy a csatlakozást követően (de talán már hamarabb is) nagyszámú amerikai katona állomásoztatására kerül majd sor a térségben. Félelmeik nem váltak valóra. Az Egyesült Államok katonai szerepvállalását már korábban is (ahol nem fenyegetett közvetlen háborús veszély) a „személyi áldozatok nélküli szerepvállalás”⁹⁰ jellemezte. Ez az álláspont a közvetett katonai jelenlét elvének érvényesülését jelentette.

Mindez összhangban állt a leköszönő Bush-adminisztráció által készített jelentésben foglaltakkal. Az Egyesült Államok külföldi katonai jelenlétével kapcsolatban a korábban használatos „előretolt védelem” (forward defence) elvét felváltotta az „előretolt jelenlét” (forward presence) elve, ennek megfelelően az Európában állomásozó amerikai katonák létszámát is csökkentették.

Miután Magyarország 1991 decemberében csatlakozott az Észak-atlanti Együttműködési Tanácshoz (NACC), illetve 1994 januárjában a Partnership for Peace (PfP) szervezethez, többen úgy gondolták, nem helyes, ha más államok (elsősorban az Egyesült Államok) betekintést nyerhetnek bizonyos nemzetbiztonságot érintő ügyekbe. Időközben 1992 júliusában négy amerikai tanácsadó kezdte meg működését hazánkban. Feladatuk szerint elő kellett segíteniük, hogy a fegyveres erők (benne a MH) a társadalom „pozitív és konstruktív elemévé” váljanak.⁹¹ A JCTP (Joint Contact Team Program – Egyesített Kontaktus-csoport Program), amelynek nevét időközben MMCP-re (Military to Military Contact Program – Katonai Kapcsolatok Programja) változtatták, amerikai javaslatra született, és kétoldalú kapcsolatokon alapuló program volt. 1994-re 14 országban működtek hasonló MLT-k (Military Liaison Teams – Katonai Összekötő Csoportok)

Nem csak Magyarországon kifogásolták, hogy e csoportok munkájában szerephez jutott a Központi Hírszerző Hivatal, a CIA is. A munkacsoportok mentesítették a nagykövetségeket a megnövekvő feladatok alól, ugyanakkor mentesültek a diplomáciai kötöttségektől is. Nagy emlékeztet arra, hogy „nagyfokú naivitás” volt a hasonló lépéseket meglepetéssel fogadni, hiszen egyetlen politikai/katonai szövetségben sem fogadnak el kizárólag „bemondásra” közölt adatokat egy szövetséges államban tapasztalható helyzetről.⁹² Továbbá a „munkacsoportok létrehozásával az Egyesült Államok szinte be-

⁹⁰ Nagy, i. m. 1995, 33.

⁹¹ Uo. 195. A munkacsoport vezetője Frank Farkas ezredes volt.

⁹² Uo. 204.

hozhatatlan előnyre tett szert szövetségeseivel – és bármely jelenlegi, vagy jövőbeni vetélytársával – szemben a pozíciók kiépítésében Közép- és Kelet-Európa jó néhány országában”.⁹³

1999 óta, de már az azt megelőző időszakban is több olyan politikai eseménynek és jelenségnek lehettünk tanúi, amelyeket heves nemzetközi felháborodás kísért, vagy legalábbis számos esetben kritikával illettek. Sok esetben tapasztalhattuk, hogy az Egyesült Államok magatartása, illetve a mód, ahogyan a nemzetközi problémákat kezeli (pl. a „lator államok” elleni „keresztes hadjáratok” alkalmával, „az emberi jogok és a szabadság védelmében” akár nemzetközi jogi előírásokat figyelmen kívül hagyva vagy megsértve) kockázati tényezőt jelenthet, nem csak a szervezethez újonnan csatlakozottak számára.

Az első Öböl-háborút Washington az ENSZ felhatalmazásával és támogatásával vezette. Ennek során sok esetben több tárgyalóféllal kellett megállapodnia. Később, a koszovói beavatkozásnál Clinton elnök mellőzte az ENSZ-t és csak NATO-felhatalmazásért folyamodott. Ekkor az Egyesült Államok azt tapasztalta, „hogymég a NATO is túlon túl megköti a [...] kezét, legalábbis [...] várakozásaihoz képest”.⁹⁴

„Manapság Washington nehezményezi, hogy birodalmát és kitűzött céljait nem igazán fogadják el. [...] Az Egyesült Államokat [...] az a meggyőződés vezérli, hogy a világ többi részének követnie kell őt, sőt, hogy a világ többi részét neki kell felszabadítania. [...] miközben csakis saját érdekeit védi, azt képzelemagáról, hogy az egész emberiségnek tesz szolgálatot.”⁹⁵ Egyes kormányok talán veszélyesek lehetnek annyira, „hogymeltűnésük üdvös az egész világra nézve. Ez azonban nem szolgálhat igazolásul ahhoz, hogy felvállaljuk egy olyan világhatalom kockázatát, amelyet egyfelől nem érdekel a világ, amit nem ért, másfelől viszont bárkivel szemben, aki nem tetszik neki, kész a fegyveres intervenció eszközével élni.”⁹⁶

Az 1999. márciusi magyar csatlakozást követően folytatódott a haderőreformban meghatározott feladatok végrehajtása. A strukturális átalakítások az 1997-es madridi csúcsértekezlet óta (amikor a szervezet meghívta Csehországot, Lengyelországot és Magyarországot a csatlakozási tárgyalások meg-

⁹³ Uo.

⁹⁴ Wallerstein, Immanuel: A terrorválság hétről hétre. *Eszmélet*, 13. évf. (2001) 52. sz., 158–168.

⁹⁵ Hobsbawm, Eric: Merre tart az amerikai birodalom? *Eszmélet*, 15. évf. (2003) 59. sz., 49–56.

⁹⁶ Uo.

kezdésére) a NATO-tagság jegyében folytatódtak. A technikai eszközök számának csökkentését korszerű eszközök rendszeresítése kísérte, amely napjainkig tart. Ennek során került a MH eszköztárába pl. a német hadsereg által alig használt csaknem 500 jármű. A légierő évek óta tartó típusváltási kálváriája is véget ért a 14 SAAB J-39 C/D Gripen típusú repülőgép átvételével.⁹⁷ 2004. november 3-án az utolsó magyar sorkatona is leszerelt, ezt követően szerződéses, illetve hivatásos katonák szolgálnak a magyar hadseregben.

1989 után a megújuló NATO stratégiájának új eleme a tagállamok tevékenységének a szövetség határain túlra helyezésének lehetősége. A csatlakozás részeként a haderő-átalakítás már NATO-kontroll mellett ment végbe, az újonnan csatlakozó államok hadseregeinek arculata már többé-kevésbé megfelelt az új elvárásoknak. Az új stratégia eredményeként a visegrádi országok katonái is megjelentek Afganisztánban és Irakban. Mindez jelentős tételt tesz ki a magyar költségvetésben.

A MH külföldi szerepvállalásának mértéke és tartalma a hazai politikai akarat, a költségvetés, a nemzetközi politika, valamint a vezető hatalmak óhajának (illetve az elvárásoknak való megfelelni akarás) eredménye. A magyar NATO-csatlakozás katonai vonatkozásairól többen úgy vélekednek, mint hibáktól sem mentes, mégis sikeres átalakításról. A katonai átalakítással kapcsolatos bírálatok leggyakrabban az átgondolatlannak vélt leépítésekről, a többször újra kezdett, de egyszer sem befejezett haderő-átalakítási projektekről, a szinte „expedíciós haderővé”⁹⁸ formált Magyar Honvédségről, valamint a többször újragondolt és csökkentett NATO-felajánlásokról szólnak.

Konklúzió

A rendszerváltozás idején a kelet-európai államok hadseregeinek átalakítását nagyjából hasonló feltételek határozták meg. A korábban megkezdett haderő-csökkentési folyamatok és a nemzetközi politikában bekövetkezett változások, valamint a technikai fejlődés eredményeként már nem volt szükség olyan nagy

⁹⁷ A teljes Gripen repülőszázadot 2008 januárjában vette át hivatalosan Szekeres Imre honvédelmi miniszter.

⁹⁸ Elsősorban a külföldi, semmint a hazai feladatok (rendkívüli helyzetek, katasztrófavédelem stb.) ellátására felkészített hadsereg.

létszámú és nagy mennyiségű technikai eszközzel felszerelt hadseregekre, mint amilyenek 1989–90 fordulóján Európában léteztek.

A VSZ-utódállamok hadseregeinek átalakítását kezdetben az határozta meg, hogy a régió államaiban tartottak az egyesített Németország és a Szovjetunió/Oroszország várható szándékaitól. Miután világossá vált, hogy az észak-atlanti csatlakozás már nagyhatalmi óhaj is, a haderő-átalakítás a NATO-elvárások és a rendelkezésre álló szűkös anyagi lehetőségek függvényévé vált. A NATO-bővítés ötletét kezdetben a washingtoni vezetés nem támogatta. 1994-től, miután az beleillett az Egyesült Államoknak a nemzetközi politikában (benne a visszaszoruló/visszaszorított Oroszország egykori kelet-európai befolyási övezetével), a gazdaságban és az észak-atlanti szervezetben önmagáról alkotott elképzeléseibe, szabad utat engedett a régió országainak csatlakozása előtt. A semlegesség mint reális alternatíva jelen volt ugyan a kelet-európai államok politikájában, de ezt gyorsan felváltotta a nyugat-európai intézményekhez és a NATO-hoz való csatlakozás szándéka.

A visegrádi országok 1999-es csatlakozását követően a haderő-átalakítási folyamatokat már nemcsak a túlnyomórészt strukturális átalakítások, hanem új technikai eszközök beszerzése is kísérte. Főként 2005-től került sor olyan költséges beszerzésekre, amelyek valóban minőségi ugrást jelentettek a korábban használt eszközökhöz képest.⁹⁹

⁹⁹ Csehországban 2005 augusztusában lett teljes a 14 gépes Gripen-század, Lengyelország 2008 decemberében vette át a 48 F-16-os gépét.